

Η ΜΟΝΤΕΣΣΟΡΙΑΝΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ Η ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

Παναγιώτης Γιαγκουνίδης
Αναπληρωτής Καθηγητής
Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε., Δ.Π.Θ.

Abstract

The subject of this study is the pedagogical system of Montessori, where in every kindergarten and school that is applied, constitutes a pedagogical innovation and a field of varied applications and practices of an alternative pedagogy. Furthermore, the need of enrichment of the educational methodology from the pedagogical and the humanitarian ideas of Montessori is shown, because the pedagogical philosophy is topical in our times and the pedagogical thought is enriched with highly interesting and mainly applicable teaching approaches, such as in Germany, where are applied in Primary and Secondary Education.

Λέξεις κλειδιά

Παιδαγωγικό σύστημα της Montessori, διαχείριση σχολικής τάξης, αυτενέργεια μαθητών, εκπαιδευτικός.

0. Εισαγωγή

Η παιδαγωγική κίνηση «Von Kinde aus» είχε ως επίκεντρο των προσπαθειών της να κερδηθεί ο σεβασμός απέναντι στο παιδί και διατύπωσε έντονη κριτική για το συμβατό σχολείο καθώς και για τη συντηρητική κοινωνία.

Οι πιο σημαντικοί εκπρόσωποι της μεταρρυθμιστικής παιδαγωγικής ήταν η Ellen Key, ο Rudolf Steiner και η Maria Montessori της οποίας η παιδαγωγική έχει τις ρίζες της στη μεγάλη καρδιά του Pestalozzi και στη φωτισμένη σκέψη του Rousseau (Κυριαζοπούλου – Βαληνάκη, 1977: 137).

Στη συνέχεια θέλουμε να εμβαθύνουμε στο παιδαγωγικό έργο της M. Montessori.

1. Η Μεταρρυθμιστική Παιδαγωγική

Κατά τον Feriere το νέο σχολείο πρέπει να αντικαταστήσει το παλιό σχολείο, γιατί αυτό «έτσι που είναι σήμερα πρέπει να εξαφανισθεί, γεννήθηκε από μισο-επιστήμη και μισολογική, υποδουλώνει αντί να ελευθερώνει, κρατάει από το μεσαίωνα το ύφος της κυριαρχίας, αντί να εξυπηρετεί τον εμπλουτισμό του πνεύματος, τείνει

να σκοτώσει την αυθόρμητη ζωτική ορμή, αντί να διαμορφώσει τη δύναμή της. Δεν προετοιμάζει για τη ζωή.». Οι ιδέες του Feriere επηρέασαν τη μεταρρυθμιστική κίνηση, όπως αυτές: βάση της αγωγής των παιδιών είναι οι προσωπικές εμπειρίες τους, να προσφύγει ο εκπαιδευτικός στις εργασίες των χεριών, πνευματική αγωγή με βάση τις αυθόρμητες ικανότητες του παιδιού, το σχολείο δεν πρέπει να καλλιεργεί τη συσσώρευση γνώσεων αλλά το κριτικό πνεύμα με την εφαρμογή των επιστημονικών μεθόδων και τα ενδιαφέροντα του παιδιού που αποτελούν βασικό στοιχείο στη μάθηση (Φράγκος, 2000: 127).

Οι θέσεις αυτές του Feriere καθώς και άλλων παιδαγωγών, όπως του Lietz στη Γερμανία, του Reddie στην Αγγλία και του Badley αποτέλεσαν και επέδρασαν ουσιαστικά στην εξέλιξη και ανάπτυξη της παιδαγωγικής και δημιούργησαν μια σειρά από αλλαγές μέσα στο σχολικό χώρο.

2. Οι θεμελιώδεις αρχές της Montessori

Η παιδοκεντρική αρχή είναι η βάση της μοντεσσοριανής εκπαίδευσης και αγωγής γιατί η Montessori πίστευε στην εμπιστοσύνη των ικανοτήτων του παιδιού (Rinke & Knauf, 1996: 6).

Θεωρούσε ότι το παιδί δεν είναι ένας μικρός ενήλικας αλλά ένας ποιοτικά διαφορετικός οργανισμός και ότι το σώμα και ο νους του παιδιού αποτελούν ένα δομημένο σύνολο με διαφορετική πορεία ανάπτυξης. Η Montessori θεωρούσε ότι η ανάπτυξη των εσωτερικών δυνατοτήτων του παιδιού υλοποιείται μέσω της ενεργητικής αλληλεπίδρασης του παιδιού με το περιβάλλον, δηλαδή μέσω της δράσης και μιας συνεχούς προσπάθειας προσαρμογής του σ' αυτό. Οι εμπειρίες, λοιπόν, που αποκτά το παιδί από τη γέννησή του έως και το έκτο έτος της ηλικίας του, αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη της νόησης και της προσωπικότητας του παιδιού. Κατά την περίοδο αυτή το παιδί διαμορφώνει τις βασικές δομές της προσωπικότητάς του μέσα από μια διαδικασία ενεργητικής προσαρμογής στο περιβάλλον, ανάληψης πρωτοβουλιών, επίλυσης προβλημάτων και επιτυχούς άσκησης καθηκόντων (Κάτσιου – Ζαφρανά, 1993: 24).

Με βάση την αντίληψη, ότι η πορεία οδηγεί από το χάος στην τάξη και από τις αισθήσεις στον εσωτερικό κόσμο, ιδιαίτερη σημασία αποδίδει, όσον αφορά την παιδική ηλικία, πριν απ' όλα στην άσκηση των αισθητηρίων οργάνων πάνω στο αντίστοιχο υλικό απασχόλησης που πρέπει να ταξινομηθεί. Στο σημείο αυτό είναι σημαντική η ανεξάρτητη, προσωπικά εκλεγμένη και εναρμονισμένη συναναστροφή, η ελεύθερη συγκέντρωση σ' ένα θέμα καθώς και η δυνατότητα αυτοελέγχου.

Κατά την Montessori τα παιδιά πρέπει να απασχολούνται με υλικά που θα εξασκήσουν τις αισθήσεις τους και μ' αυτό τον τρόπο θα ωριμάσουν σχολικά και θα εμπλουτίσουν τις γνώσεις και τις εμπειρίες τους ερχόμενα σε επαφή με το εξωτερικό περιβάλλον.

Κατά την Montessori η σημασία της κίνησης στην ψυχοσωματική ανάπτυξη του παιδιού είναι πρωταρχική και ουσιαστικός παράγοντας για τη δημιουργία τη νόησης. Από την άποψη αυτή το πρωταρχικό καθήκον του παιδαγωγού είναι η προετοιμασία του περιβάλλοντος που παρέχει πολλές δυνατότητες δράσης και κίνησης. Η Montessori υποστηρίζει επιπλέον ότι η ελεύθερη κίνηση στην τάξη, η αυτπαρξία πάγιας θέσης, συμβάλλει ουσιαστικά στην ομαλή ψυχική ανάπτυξη του παιδιού. Έτσι η ελευθερία κίνησης – δράσης καθίσταται η απαραίτητη βάση για την αυτοαγωγή του παιδιού. Σήμερα είναι ευρύτερα αποδεκτή η άποψη ότι προκειμένου να μάθει το παιδί ή να αποκτήσει κάποια ικανότητα, θα πρέπει να λάβουν μέρος στη διαδικασία της μάθησης και η αφή και η όσφρηση και η γεύση, γενικά οι αισθήσεις όπου είναι δυνατόν, αλλά κυρίως πρέπει να συνυπάρχει η κίνηση του παιδιού, η προσωπική του βούληση στην εκτέλεση μιας πράξης. Όλες οι γνώσεις που επιθυμούμε να προσφέρουμε στο παιδί, κατά την Montessori, μπορεί να γίνουν εργασία με τα χέρια, τα χέρια που διαμορφώνουν τη λογική, την κρίση και τη σκέψη. Άλλωστε με τα χέρια που συγκεκριμενοποιούν και οργανώνουν τη σκέψη, ανέπτυξε και εξακολουθεί να αναπτύσσει ο άνθρωπος τον πολιτισμό του (Κάτσιου – Ζαφρανά, 1993: 50).

Στην αγωγή και στη διδασκαλία ο δάσκαλος τοποθετείται σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με το υλικό διδασκαλίας και το παιδί του δίνει περισσότερο το ρόλο του προσεκτικού παρατηρητή και του προσωπικού του συμβούλου. Η επαφή του παιδιού με τα παιδαγωγικά υλικά εξασκεί την παρατηρητικότητα του. Το παιδί έχει τη δυνατότητα να συλλέξει εμπειρίες, να ανακαλύψει και να κάνει λάθη χωρίς να χρειάζεται η παρέμβαση του εκπαιδευτικού. Έτσι, με το να αντιλαμβάνεται το παιδί μόνο του το λάθος και να το διορθώνει μαθαίνει σε βάθος τα πράγματα (Rinke & Knauf, 1996: 6). Αυτή είναι η βασική προϋπόθεση της αυτοαγωγής (Κάτσιου – Ζαφρανά, 1993: 60).

Τα παιδαγωγικά υλικά που σχεδίασε η Montessori διευκολύνουν τα παιδιά να αναπτυχθούν νοητικά. Ένα τέτοιο υλικό είναι τα διάφορα ενσφηνώματα με τους κυλίνδρους (Κάτσιου – Ζαφρανά: 1993:6).

Το γεγονός ότι το παιδί είναι στο επίκεντρο της παιδαγωγικής εκ μέρους της Montessori αλλά και η πεποίθησή της ότι το μυαλό του παιδιού απορροφά το περιβάλλον σαν σφουγγάρι, την οδήγησαν να οργανώσει ένα ειδικά «προετοιμασμένο περιβάλλον». Η Montessori πίστευε ότι το περιβάλλον πρέπει να προσαρμόζεται στις απαιτήσεις των παιδιών. Μια από τις σημαντικότερες συνεισφορές της στην αγωγή των παιδιών της προσχολικής ηλικίας είναι η ιδέα ότι τα έπιπλα θα πρέπει να είναι σχεδιασμένα σύμφωνα με τις ανάγκες των παιδιών. Έτσι σχεδίασε έπιπλα και εργαλεία που να ταιριάζουν στις διαστάσεις και τις δυνατότητες του παιδιού, επειδή θεωρούσε ότι τα παιδιά θα πρέπει να μπορούν να φέρουν σε πέρας όλες τις δουλειές. Στο «Σπίτι των Παιδιών» -όπως ονομάζονταν το πρώτο προσχολικό κέντρο που οργάνωσε- τα παιδιά θα έπρεπε να μπορούν να κάνουν τα πάντα: σκούπισμα, ξεσκόνισμα και πλύσιμο των πιάτων, πλύσιμο των ρούχων κ.ά.

Η Montessori υποστήριξε την εξατομίκευση της διδασκαλίας. Θεωρούσε ότι η νόηση του κάθε ανθρώπου έχει το δικό της τρόπο να ενεργεί και να αναπτύσσεται. Έτσι κατάργησε τα συλλογικά μαθήματα για χάρη των εξατομικεύσεων. Έτσι μέχρι σήμερα το ίδιο το παιδί διαλέγει τις δραστηριότητές του ανάλογα με τις ιδιαίτερες ανάγκες και τα κίνητρά του, αφού προηγουμένως ο εκπαιδευτικός προετοιμάζει το μαθησιακό περιβάλλον, προγραμματίζει τις δραστηριότητες και προσφέρει ερεθίσματα στο παιδί. Ο εκπαιδευτικός προγραμματίζει κάθε εβδομάδα τα ατομικά και ομαδικά μαθήματα του κάθε μαθητή, ανάλογα με τις παρατηρήσεις του σχετικά με τις ατομικές ανάγκες και τις ικανότητες του παιδιού. Η ελευθερία στην εκλογή απασχόλησης, κάνει το παιδί να είναι πιο εργατικό, πιο προσεκτικό και πιο αυτοσυγκεντρωμένο. Έτσι ευνοείται η εσωτερική τάξη και οργάνωση της νόησης. Το παιδί στο μοντεσσοριανό σύστημα μαθαίνει, αυτό συμβαίνει διότι έχει αποκτήσει «εσωτερική» πειθαρχία που την κατακτά μέσω της γνωριμίας του με τους νόμους και την τάξη των φυσικών φαινομένων και της σκέψης, κάτι που είναι και ο πυρήνας της εκπαιδευτικής φιλοσοφίας της Montessori (Κάτσιου – Ζαφρανά, 1990: 96-97). Και όπως έδειξαν μετρήσεις των κοινωνικών κινήτρων και γνωστικού στυλ, υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ μοντεσσοριανών και μη μοντεσσοριανών ομάδων. Όμως οι μοντεσσοριανές ομάδες έδωσαν υψηλότερη βαθμολογία σε μετρήσεις πάνω στην εμμονή στην εργασία, στο χρόνο σκέψης και την αυτοδυναμία (Κάτσιου – Ζαφρανά, 1990: 100).

Στα παιδαγωγικά υλικά συγκαταλέγονται και οι συλλογές υλικών από τη φύση με την πρωτοβουλία των παιδιών. Τέτοια υλικά μπορεί να είναι φύλλα, άνθη, κλαδιά, πέτρες, φλούδες κορμών, άμμος, χώμα και καρύδια, τα οποία με τη σειρά τους προκαλούν τα παιδιά να τα παρατηρήσουν, να καταπιαστούν μ' αυτά και να συνειδητοποιήσουν από μόνα τους τις ιδιότητές τους και να δώσουν διάφορες μορφές και να τα χρησιμοποιήσουν για διακόσμηση (Rinke & Knauf, 1996: 10).

Στη Montessori παιδαγωγική παίζει σπουδαίο ρόλο η παιδική ενεργητικότητα. Η Montessori τονίζει ότι θα πρέπει να παρατηρήσει κανείς τα παιδιά, να τα ακούσει και να πληροφορηθεί τις πραγματικές τους ανάγκες. Η αλληλεπίδραση του παιδιού με το περιβάλλον του δημιουργεί σχέσεις με τους ανθρώπους και τα διάφορα αντικείμενα και στη συνέχεια γίνεται κοινωνικό ον (Rinke & Knauf, 1996: 8). Γι' αυτό και σήμερα τα προσφερόμενα προγράμματα στα νηπιαγωγεία και στα σχολεία καλύπτουν αυτές τις βασικές ανάγκες των μαθητών, αλλά και οξύνουν την κρίση του παιδιού με το να το μάθουν να συγκεντρώνεται και το οδηγούν αβίαστο στον κόσμο της γνώσης. Αξιοποιούνται ακόμη τα χέρια του παιδιού με τη χρήση διαφόρων εργαλείων, την κηπουρική, τη φροντίδα μικρών ζώων κ.ά. Έτσι αναπτύσσεται και η εργατικότητα. Αυτό το πολύτιμο προτέρημα, όταν το χρησιμοποιήσει το παιδί ανάλογα με τις δυνατότητες και τα εσωτερικά κίνητρα και τα ενδιαφέροντά του, του ανοίγει το δρόμο της ατομικής του ανέλιξης και του προσπορίζει χαρά και ικανοποίηση (Κάτσιου – Ζαφρανά, 1993: 52).

Στη μοντεσσοριανή μέθοδο το πρόγραμμα εμπεριέχει οχτώ κατηγορίες δραστηριοτήτων, οι οποίες είναι οι ακόλουθες:

- ασκήσεις πρακτικής ζωής
- μουσική αγωγή/γυμναστική
- αγωγή των αισθήσεων
- αγροτική εργασία: φροντίδα φυτών και ζώων
- χειρονακτική εργασία (η αγγειοπλαστική τέχνη)
- γλώσσα, γραφή και ανάγνωση
- αριθμητική και
- μουσική εκπαίδευση.

3. Οι περίοδοι ειδικής ευαισθησίας

Η Montessori διακρίνει στο παιδί διάφορες «περιόδους ειδικής ευαισθησίας», τις οποίες τις ορίζει ως μια πρόσκαιρη διάθεση που στοχεύει στην απόκτηση μιας συγκεκριμένης έννοιας ή ικανότητας. Μόλις το παιδί κατακτήσει τη συγκεκριμένη ικανότητα η ευαισθησία αυτή εξαφανίζεται για να δώσει τη θέση της σε κάποια άλλη. Αν το παιδί δεν έχει τη δυνατότητα να δράσει σύμφωνα με την εσωτερική παρόρμηση που νιώθει, τότε η ευκαιρία για την ανάπτυξη της εν λόγω ικανότητας στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, χάνεται οριστικά. Οι περίοδοι αυτές είναι οι ακόλουθες:

- Η πρώτη περίοδος που αρχίζει από τους πρώτους μήνες της ζωής, είναι το αίσθημα της τάξης, δηλαδή η ανάγκη που νιώθει το παιδί να ζει και να κινείται μέσα σ' ένα τακτικό και δομημένο περιβάλλον, όπου κάθε πράγμα έχει τη θέση του.
- Η δεύτερη περίοδος χαρακτηρίζεται από την έντονη επιθυμία που νιώθει το παιδί να εξερευνήσει το περιβάλλον του μέσω των αισθήσεων της γεύσης και της τροφής. Είναι η περίοδος που το παιδί βάζει ό, τι βρίσκει στο στόμα του, όχι από ιδιοτροπία, αλλά από μια βαθειά ανάγκη να γνωρίσει το περιβάλλον του.
- Η τρίτη περίοδος είναι εκείνη κατά την οποία το παιδί περπατά.
- Η τέταρτη περίοδος ορίζεται από ένα βαθύ ενδιαφέρον του παιδιού για τις λεπτομέρειες και τα μικρά αντικείμενα και
- η πέμπτη περίοδος χαρακτηρίζεται από ένα έντονο ενδιαφέρον του παιδιού για τις κοινωνικές επαφές με τα πρόσωπα που τα περιβάλλουν.

Γενικά το θέμα των περιόδων ειδικής ευαισθησίας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς είναι ένας τομέας που τα τελευταία χρόνια ερευνάται με ιδιαίτερη έμ-

φαση κυρίως από μια σειρά επιστημών που ασχολούνται με τον εγκέφαλο. Κατά τον Epstein οι περίοδοι ειδικής ευαισθησίας είναι περίοδοι κρίσιμες για την ανάπτυξη συγκεκριμένων δεξιοτήτων. Κατά τη διάρκεια αυτών των περιόδων ο εγκέφαλος είναι ανοιχτός και ιδιαίτερα δεκτικός στην πρόληψη και επεξεργασία ερεθισμάτων που τον βοηθούν να αναπτύξει μια συγκεκριμένη ικανότητα (Κάτσιου – Ζαφρανά, 1993: 42-43).

4. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Μοντεσοριανής Παιδαγωγικής

Από την παρουσίαση της Παιδαγωγικής εργασίας στο νηπιαγωγείο/σχολείο όπου εφαρμόζεται η Μοντεσοριανή μέθοδος προκύπτουν τα ακόλουθα πορίσματα (ιδιαίτερα χαρακτηριστικά):

- Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην εκπαίδευση της ολιστικής προσωπικότητας του παιδιού καθώς και στην αυτενέργειά του.
- Λαμβάνονται υπόψη οι διάφορες φάσεις ανάπτυξης του παιδιού.
- Προωθείται η κοινωνική ένταξη, η αλληλεγγύη και η αλληλοβοήθεια.
- Τα παιδιά έχουν μεγαλύτερη χαρά για μάθηση, καλύτερη υποστήριξη εκ μέρους των εκπαιδευτικών, λιγότερο στρες και λιγότερα προβλήματα υγείας, όπως αϋπνία και σχολική φοβία (Allmann, 2007: α.σ.).
- Οι εμπειρίες του παιδιού στα πρώτα έξι χρόνια της ηλικίας του αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη της νόησης και της προσωπικότητάς του.
- Οι ατομικές εμπειρίες μάθησης του κάθε παιδιού ανάλογα με το δικό του τρόπο εργασίας και τα ατομικά του ενδιαφέροντα είναι πολύ σπουδαία για την εκπαίδευση από πλευράς του εκπαιδευτικού.
- Τα «παιδαγωγικά υλικά» της Montessori λαμβάνουν υπόψη ότι πρέπει να αναπτυχθούν οι αισθήσεις και η σκέψη του παιδιού.
- Προτρέπει η αυτοαγωγή και η κοινωνική ένταξη του παιδιού.

5. Αντί επιλόγου

Στο παιδαγωγικό σύστημα της Montessori κυριαρχεί «η Παιδαγωγική της χαράς για τη γνώση και την ευδαιμονία του παιδιού» όπου το παιδί θα είναι ο άνθρωπος ο αυριανός και οι αναπτυγμένες του ικανότητες, η ψυχική του ισορροπία, η δυνατότητα της χρήσιμης εργασίας του για το καλό της ανθρωπότητας δε μπορούν παρά να αναπτυχθούν και να εξελιχθούν μόνο μέσα στην αρμονία της ειρήνης, γιατί η ρίζα της ειρήνης είναι η αγωγή, γι' αυτό και έργο του εκπαιδευτικού είναι να δημιουργήσει

ελεύθερους ανθρώπους, έτοιμους με τη σειρά τους να αντιμετωπίσουν τις ευθύνες τους για το καλό ολόκληρης της ανθρώπινης κοινότητας. Τα παιδιά που ζουν σε κλίμα ελευθερίας, στο σχολείο και στο σπίτι, ελευθερίας, με την ανώτερη έννοια της λέξης, θα είναι οι δημιουργοί ενός καλύτερου κόσμου (Κυριαζοπούλου – Βαληνάκη, 1977: 139).

Το μοντεσσοριανό νηπιαγωγείο/σχολείο βασίζεται στην υπόθεση ότι οι ανθρώπινες δεξιότητες και η εκπαίδευση αναπτύσσονται με την προσφερόμενη ελευθερία στο παιδί. Από την άλλη πλευρά η μεγάλη εμπιστοσύνη στις ικανότητες και στην προθυμία του παιδιού για μια υπεύθυνη δράση είναι πολύ σπουδαία υπόθεση, γιατί το παιδί μαθαίνει να οργανώνει τη μαθησιακή του αυτονομία, να συνεργάζεται και να δραστηριοποιούνται οι χειρονακτικές και οι πνευματικές ικανότητές του.

Απ' όλα όσα προαναφέραμε το μοντεσσοριανό μοντέλο εκπαίδευσης συγκριτικά με το συμβατικό δημόσιο σχολείο έχει μια άλλη φιλοσοφία, η οποία εκφράζεται μέσω της διδασκαλίας και της αγωγής και έτσι αποτελεί ένα εναλλακτικό σχολείο με πολλά θετικά για την προώθηση όλων των παιδιών ανεξαρτήτου κοινωνικού στρώματος, όπου το κάθε παιδί πρέπει να νιώθει στο νηπιαγωγείο/σχολείο ότι είναι μια ξεχωριστή προσωπικότητα και μια ζωντανή μονάδα μέσα σε μια φιλική σχολική κοινωνία και από την άλλη πλευρά οι εκπαιδευτικοί και οι γονείς στα πλαίσια της εκπαιδευτικής διερεύνησης και αναμόρφωσης της εκπαίδευσης παίρνουν απαντήσεις σε διάφορα θέματα κοινωνικής – συναισθηματικής και πολιτιστικής φύσης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Κάτσιου – Ζαφρανά, Μ. (1990). Η Μοντεσσοριανή μέθοδος προσχολικής αγωγής σήμερα: Μια κριτική ανασκόπηση. Στο *Τα Εκπαιδευτικά*, 21, 94-108.

Κάτσιου – Ζαφρανά, Μ. (1990). *Η Μοντεσσοριανή μέθοδος στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Μαρίας Γουδέλη*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Κυριαζοπούλου – Βαληνάκη, Π. (1977). *Συστήματα και μέθοδοι. Σύγχρονες τάσεις και κατευθύνσεις*. Αθήνα: Βλάσση.

Φράγκος, Χρ. (2000). *Ψυχοπαιδαγωγική*. Αθήνα: Gutenberg.

Ξενόγλωσση

Allmann, S. (2007). *Lernalltag in einer Montessori-schule*. Wiesbaden: Springer.

Rinke, S. & Knauf, T. (1996). Reggio, Montessori und die Reformpaedagogik. Στο *Klein und Gross*, 49, 5-10.